

»De kom, så og lærte«

Fire danske pædagoger på besøg i USA før 1900

Af Hans Priemé

Ung dansker opdagede den amerikanske skole

Det danske skolesystem i det 19. århundrede hvilede på gamle traditioner, mens de nord-amerikanske stater efter uafhængigheden gik mere frit i gang med at skabe en folkeskole, der kunne styrke det unge demokrati.

*Carl Johan Fogh
1824-1879*

En nyuddannet magister, der kom til staten New York som huslærer, lagde mærke til de amerikanske »friskoler« og bragte dem ind i den pædagogiske debat, da han var hjemme igen. Det var *Carl Johan Fogh* (1824-1879), der efter to år som lærer i grosserer og konsul Jørgen Thomsen Bechs hjem i Poughkeepsie nær byen New York skrev den lille bog: »Et Par Ord om Friskolen i Amerika og den danske Folkeskole« (1854).

Carl Johan Fogh var uddannet i geologi hos Georg Forchhammer og han udnyttede sin fritid til en del ekskursioner, dog ikke lige med det samme. »Jeg har hidtil næsten ikke været i Stand til Andet end at sætte mig ind i et mig hidtil kun lidet bekendt Sprog, gjøre mig lidt bekendt med de almindelige politiske, sociale og naturlige Forhold i Landet og varetage mine Præceptorpligter.«¹

Georg Forchhammer, der var i gang med at opbygge Mineralogisk Museums samling, havde bedt Fogh om at samle materiale ind i USA. Det blev til 6 kasser. »En mineralogisk Samling, der skiøndt den indeholder mange Specimina af samme Slags og meget, der er almindeligt, dog haaber jeg, vil tilfredsstille Dem, en Samling af Forsteninger, lille og ikke værd, hvad jeg har kostet paa den, en smuk Samling af Land- og Ferskvandsmuslinger og Snegle samt en halv Snes Glas med Gienstande i Spiritus. En lille Samling af Insecter og eet a to Hundrede Arter af tørrede Planter fuldstændiggjør det Hele.«²

Vigtigere end de 6 kassers indhold fra de amerikanske plante-, dyre- og mineralriger var Carl Johan Foghs indtryk af det amerikanske skolesystem. Som huslærer for en dansk familie havde han hverken tid eller råd til at opsøge amerikanske skoler, men han skaffede sig en viden gennem det trykte materiale. I sin lille bog, der kom i marts 1854, fremhævede han det demokratiske skolesystem. I Philadelphia var adgangen til Central High School åben for 14-årige drenge, der havde gået i en af egnens offentlige friskoler. Da den statslige high school var bedre end de private, ønskede også de rige familier deres børn her og lod dem derfor starte i den offentlige folkeskole. »Her finder da den Blanding af de forskjellige Klasser Sted, som alene betinger en rolig Udvikling af Forholdene i en demokratisk Stat; i en Alder, i hvilken hos os Fordommene reises og Adskillelsens Grav graves og i hvilken Hjertet dog er saa aabent for hvert Medmenneske og saa villigt til at kalde ham Broder. I Folkeskolen sidde derfor Rigmandens og den fattige Arbejdsmands Børn paa Bænken sammen, de dele Underviisning og Skolelivets Glæder og Sorger med hverandre, gaae sammen til Højskolen og de slutte Venskaber, der vare for Livet; og naar de træde ud i Verden, spørger denne ikke mere: »Hvis Søn er Du?« thi den fælleds Dannelse har gjort dem til Brødre, men »Hvem er Du?« (s. 39f.). Fogh bemærkede fællesskolen, som han har set i staten New York, »Hvor unge Mennesker af begge Kjøen, fra 14 til 20 Aar gamle, deeltoge i samme Underviisning, ja endog boede i samme Huus, uden at noget skete, som kunde saare Amerikanernes saa overordentligt fine Anstændighedsfølelse.« (s. 59).

Det verdslige tilsyn tiltalte Fogh. I Massachusetts var det et råd, Central Board of Education, mens en County School Superintendent havde opsynet i New York. »Vi mangle ikke et tilsvarende Led i vor Skoleorganisation, idet vore Biskopper og Stiftsprovster kunde antages at skulle udfylde det, men det øverste Skoleopsyn taaler ikke at gjøres til en Bigreen af Embeder, der allerede i og for sig selv ere overlæssede, og Erfaringen viser ogsaa, at det i Reglen kun er en Form og ingen Virkelighed med Skolebesøgene. En dygtig Skoledirecteur for hver af Landets større Afdelinger vilde ikke blot ved sin levendegjørende Virksomhed gennem Samtale, Inspection og Overhøren give de ham underlagte Skoler nyt Opsving,

men ogsaa ved sit erhvervede personlige Kjendskab til deres Mangler og Trang gaae Ministeriet tilhaande i dets Planer og saaledes danne det Mellemed mellem den højeste Magt og de Regjerede, som tilsigtedes ved Oprettelse af County Superintendent-Embedet i New York.« (s. 13f.).

Der var ingen legemlig afstraffelse i de amerikanske skoler. »Man søger mere at naae Maalet ved Udholdenhed og ved moralskt Tryk end ved voldsomme Midler af forbigaaende Varighed og Virkning; men positiv Ulydighed, Uforsømmethed eller Mangel paa Villie til at lyde Skolens Love medføre Bortviisning fra Skolen, saasnart Klassens Tilstand eller Drengens Character gjør det nødvendigt.« (s. 45f.). Andre forhold blev trukket frem. Faglokaler, undervisning i matematik og naturvidenskab allerede i folkeskolen og at eleverne i de første klasser ikke havde hjemmearbejde, da de på skolen forberedte sig til den næste dag.

Fogh var begejstret for det amerikanske skolesystem, men gik ikke ind for en slavisk efterligning. Om fællesskolen skrev han: »De fleste Piger ville hos os imidlertid altid søge Folkeskolen, og skulle Underviisningen, der udvides, og Skoletiden, som en Følge deraf udstrækkes til Elevernes 15de eller 16de Aar, saa vilde det vel være nødvendigt at dele den i en Dreng- og Pigeafdeling.« (s. 59). Om forbud mod at læreren gav lussinger ytrede Fogh sig ved en anden lejlighed. »Det vilde næppe være ønskeligt, om man af falsk Humanitet og Agtelse for en Drengs Selvfølelse gik saa vidt at forbyde al øjeblikkelig Revselse af en Uartighed, en ligefrem Ulydighed eller en fortsat Uopmærksomhed og Tankeløshed hos en yngre Discipel og derved efterhaanden tvang Skolen ind paa en altfor hyppig Brug af Rottingen, hvorved Skolebestyreren let, ... bliver til en ren Pryglemaskine, eller nødte den til at gribe til Straffemidler og disciplinære Forholdsregler, som i pædagogisk Henseende vække meget større Betænkeligheder end en i rette Tid velanbragt Ørefigen.«³

Foghs skrift blev godt modtaget i pressen, hvor flere aviser udtrykte håbet om at det ville inspirere til reformer i det danske skolesystem. I kultusministeriet havde man ogsaa bemærket C. J. Fogh, som fik til opgave i forbindelse med en international skoleudstilling i London 1854 at følge udviklingen i den engelske folkeskole.

Carl Johan Foghs meninger om skole, dannelse og samfund

Reformer udeblev. Interessen for skolespørgsmål mindskedes. Det pædagogiske Selskab standsede sin virksomhed i 2. halvdel af 1850'erne. Dannelsen af det Rotwittske ministerium i december 1859 rummede nye muligheder. Som kultusminister var udpeget V. A. Borgen (1801-1884). Han havde som den første talt for en organisk forbindelse mellem folkeskole og den lærde skole i landstinget 27. januar 1852.⁴

Det pædagogiske Selskab blev vakt til live med Fogh som formand fra 1860 til 62. Han skrev »Et Indlæg i Skolesagen 1860«, hvor han støttede tanken om en mellemskole. Men Rotwitt døde efter kun 3 måneder som konseilspræsident. Borgens ministertid var forbi, og der skulle gå over 40 år inden Danmark fik sin mellemskole.

Det er værd at citere nogle af Foghs tanker om den lærde skole, som han kendte fra sit virke ved Metropolitanskolen siden hjemkomsten i 1854. »Det er den jevntbegavede Discipel, der maa antages for den normale, ... enhver Slutning, der drages fra udmærket begavede Disciples Aandsevne giver vrang Resultater; og lad mig dernæst spørge dem, om de da

have glemt, hvad sex Timers Skolegang vil sige, glemt deres egen Tale, naar de engang have haft sex Timers Undervisning at give, glemt den Spænding, hvori Examinationen ofte sætter den omhyggelige, men langsomme og ængstelige Discipel, glemt at selv den roligste og bedst forberedte Discipel hyppigt kommer træt og slap hjem fra Skolen, glemt hvad det vil sige for en opmærksom Discipel at skulle tumles gennem fire til fem hverandre aldeles uvedkommende Fag i Løbet af 5-6 Timer, bestandig at skulle være ved Haanden med Svar, bestandig nærværende med Opmærksomheden? Tør de saa virkelig roligt fordre 3-6 Timers Arbejde af den jevne Discipel? Vistnok har Drengene godt af Arbejde, men ingenlunde af dette Slags alene, thi han har meget mere at arbejde og leve for end for Skolen« (s. 26-27).

Fogh frygtede, at skolerne skulle udvikle sig til små universiteter. »Overhovedet vil det være godt at erindre, at mangt et Skolefag ikke er nogen Videnskab, men en Kundskab, en Færdighed, som netop skal erhverves for Stoffets Skyld« (s. 50). »En naturlig Fordeling af Underviisningsgenstandene ville væsentlig hæve det Tryk, som Stoffet foraarsager, en Opgivelse af *den abstract-videnskabelige Tendens*, som Underviisningen har faaet, bevirke, at denne afpassedes efter Disciplenes Modenhedstrin og sikkrere ledede til en sand og grundig almindelig Dannelse« (s. 60).

Han argumenterede for naturhistorien som dannelsesfag. »Dets Berettigelse og Værd er fleersidigt. For det første omhandler det den Natur, som omgiver os, i hvilken vi leve, og med hvilken vi derfor ogsaa komme i mangeslags Berørelser. ... Den systematiske Betragtning af Naturgenstandene (faar) stor Betydning, men Disciplene maa saavidt muligt ledes til Systemet ved en umiddelbar Anskuelse og Beskrivelse af enkelte Former ... (Faget) lærer at bruge Øjnene og vurdere Betydningen af de fundne Forskjelligheder og tvinger til en ordenlig og omhyggelig, paa Anskuelse grundet Beskrivelse.« (s. 10-11).

I latinskolen var grammatik og matematik hovedfag. C. J. Fogh kunne ikke se, at disse fag var de eneste, der krævede og udviklede selvstændig tænkning. »Den danske Stiilskrivning overgaaer dem begge, og en omhyggelig historisk Underviisning vil idetmindste kunne lede til en ligesaa selvstændig Tænkning og begge have det store Fortrin, at de ikke eensidigt beskæftige og udvikle en kold Forstandighed, men lade Følelsen komme til Orde og til sin Ret. De staae derfor i pædagogisk Henseende langt over hine.«⁵

Han var en varm fortaler for legemlige øvelser. De er »den bedste Modvægt mod det tomme og ørkesløse Driveri, som er manges Drengs største Ulykke, og mod den ubændige Lyst til at hænge over og begrave sig i Bøgerne, som manges flittig eller énsidigt opdragen Stuedreng hengiver sig til til Skade for sin legemlige Udvikling.« Han beklagede, at man havde indforskrevet »fra Udlandet en kunstig og systematisk ordnet Militær-gymnastik Underviisning«. Han ønskede, at faget havde en daglig time i de københavnske gymnasier »med deres lange Skoletid, betydelige Hjemmearbejde og deraf følgende megen Stillesidden.«⁶

Skolen skulle uddanne forstand og følelse, både ånd og krop, men opdragelsen var ikke dens opgave. Fogh henviste til amerikanske tilstande. »Jeg vilde ansee det for en af de største Ulykker, der kunde ramme os, hvis det amerikanske Uvæsen med store Dreng-Opdragelsesanstalter skulde faa Indgang hos os, og Drengen og Ynglingen derved berøves det vigtigste Middel til Udvikling af et sædeligt og religieust Sind og et belevent og dannet Væsen, nemlig den daglige Omgang med dannede Qvinder, baade ældre og yngre.«⁷

Med de mange private gymnasier i København kom der forslag om at nedlægge byens gamle katedralskole, den statslige Metropolitanskole. I 1862 blev der fremsat lovforslag om

det. Naturligt rykkede C. J. Fogh ud med et forsvar for sin skole. Den ekstra berettigelse var fripladserne, der gav skolen et demokratisk præg. Med en klang fra omtalen af de amerikanske friskoler skrev han: fripladserne gjorde skolen til »en virkelig Folkeskole, paa hvis Benke Grevens Søn og Arbejdsmandens Søn, Ministerens Søn og Comptoirbuddets Søn sidde Side om Side, eller uden anden Rangforskjel end den, som Fliden og Dygtigheden skaber i en Klasse.«⁸

Med naturvidenskabernes fremgang havde disse fag fået flere timer i den lærde skole. Den opståede fagtrængsel bragte forslag frem om en deling i et sprogligt og et matematisk gymnasium. C. J. Fogh, der havde talt om overlæsning, kunne ikke støtte kultusminister Halls forslag i 1870. I artiklen: »Er Latinskolen vor højeste almindelige Dannelsesanstalt?« ønskede han fællespræget fastholdt. Skolen gav både et sproglig-historisk og matematisk-naturvidenskabeligt studium, »og det er netop det, der berettiger den til Navnet den danske Folkehøjskole.«⁹ »Isteden for altsaa at sige: I et saa demokratisk Land som vort, og i saa materialistiske Tider, som vore, er det nødvendigt at benytte det vigtige Middel, som Latinskolen yder til at løfte en saa stor Del af Befolkningen som mulig op til den højeste Almendannelse, som Tiden kan yde, saa hugger man den fortrinlige og sunde Stamme af Dannelsesmidler, som Skolen besidder, op til Pindebrænde, og tror, at hver af disse kan vokse og bære gode frugter ... Man vil derfor senere kunne vente at se Fordringen paa en nordisk-sproghistorisk Skolegren, fremdeles Fordringen paa en speciel nyere Sprogs Skolegren, paa en naturhistorisk Skolegren o.s.v. opstaa, allesammen hævdede ved Hjælp af de samme Argumenter, med hvilke Hr. H. [Helms]¹⁰ forsvarer sin Realstudentexamen. Har man først brudt den højere Dannelses og den højere Skoles Enhed, saa er man ude paa Skraaplanet og ender med Specialskoler.«

»Slaar man først det fast, at den højere Almenskoles Undervisning ikke skal bygges paa de Dannelsesmidler, som til alle Tider og hos alle Folk have været erkendte for de ypperste Midler til Aandsudvikling, men paa de Fag, som det unge Menneske antages at have særlig Brug for i sit praktiske Liv; gjør man med andre Ord Almenskolen til en Forskole, saa har man undertegnet de klassiske Studiers Dødsdom i Skolerne. Begynder man først at forme Almenskolen Undervisning efter *det velkendte Raab paa det nyttige*, paa noget, som man kan bruge, noget, man kan leve af, bliver det vanskeligere og vanskeligere at *bevare en ideel Opfattelse af Skoleundervisningens Formaal* og endnu vanskeligere at gøre det gældende i Skolen selv.«

Her i 1870 markerede Fogh sig som forsvarer af den lærde skoles traditioner med klar afvisning af den utilitaristiske pædagogik, der havde sin stærke talsmand i Herbert Spencer («On Education» 1861) og som kom til at præge amerikansk undervisningssystem stærkt.

Hall fik gennemført sin tvedeling af gymnasiet i 1871. I 1903 kom det nysproglige gymnasium. De samfunds- og naturfaglige grene kom til i 1961. I de tyve år Fogh deltog i den pædagogiske debat, oplevede han at være forud for sin tid og ende med at bekæmpe en ny udvikling.¹¹

Udgangspunktet i denne artikel er Foghs fremhævelse af fordele ved de amerikanske skoler: verdsligt tilsyn, fælles skole og bred rekruttering til højere skole. Det varede længe før det blev realiteter i Danmark, også længere end i Sverige, når det gælder det første. Samtidigt med Fogh sad i Poughkeepsie, rejste den svenske magister Per Adam Siljeström (1815-1892) rundt i USA og fik et stærkt indtryk af et demokratisk skole- og biblioteksvæ-

sen. Han skrev i to bind om sin »Resa i Forenta Staterna« (1852-54). Han gik ind i politik og var i to perioder: 1867-69 og 1885-87 medlem af Andetkamret. I den første periode fik han gennemført en verdslig folkeskoleinspektion.

Kultusministeriet sendte ældre pædagog på studierejse

Den næste dansker, der rapporterede om amerikanske skoleforhold, var *Kristen Rovsing* (1812-1889). Det var kultusminister Hall, der i 1873 gav den fhv. skolebestyrer mulighed for en studierejse. Det er et meget tidligt eksempel på offentlig støtte til en amerikansk studierejse, før udvandringen og verdensudstillingerne bragte Danmark i nærmere kontakt med Amerika. Han havde tidligere studeret skoler i Schweiz og Sverige. I 1876 aflagde han beretning om »Besøg i de amerikanske Skoler«.¹²

Rovsing kom længere vest på end Fogh bl.a. til Chicago, den stærkt voksende hovedstad for Midtvesten. Han synes at have besøgt mange skoler, både folkeskoler og colleges. Han vurderede kritisk fordele og ulemper. Han bemærkede »den Glæde, hvormed Børnene i Regelen her søge Skolen og til den store Respekt, som Forældrene betragte den.« (s. 56). Han anbefalede, at man i Danmark fulgte den amerikanske vej, hvor skolernes indretning fik børnene til at foretrække dem frem for livet i hjemmet og på gaden. Han fandt en tydelig forskel mellem den danske og den amerikanske opfattelse af læreren. I Danmark valgte læreren frit sin plan og metode, og der er begrænset tilsyn og ledelse ovenfra. I Amerika var læreren underlagt systemets og skolebestyrelsens disciplin. Villigt skulle han/hun udføre sin lille del og behøvede ikke overblik over den samlede plan. Kr. Rovsing understregede, at den amerikanske skole havde sat sig en anden opgave end den danske. »Hos os er Skolens Opgave at bibringe Kundskaber og vække Erkjendelse, her er Opgaven nærmest at udvikle den hele Personlighed ved en opdragende Behandling: det er det man kalder training. To train er at afrette, dressere, exercere, indexercere, i Almindelighed undervise ved Øvelse, Indøvelse.« (s. 99). Forskellen mellem der og hjemme var også en forskel mellem republikansk og monarkisk undervisning. Den danske lærer »staaer der paa sit Katheder med den hele Magt og Myndighed ligeoverfor Disciplene, der ere givne i hans Vold og modtage Alt fra hans Mund som Forskrifter, hvorefter man har sig at rette.« (s. 114). Mens han i de amerikanske colleges så »Discipline optræde med en Frihed og Selvstændighed, der stærkt minder om Landets almindelige Forfatning.« (s. 115). I en latintime så den danske gæst sin amerikanske kollega »kun som Ordstyrer i en Diskussionsforening til fælles Belæring.« (s. 116). »I Lærerens hele Optræden er der aldrig noget, der vækker Forestilling om ydre Overlegenhed – alligevel foregaar alt med Orden og Sømmelighed.« (s. 114).

Som Fogh ønskede også Rovsing en organisk forbindelse mellem den almindelige folkeskole og skolerne for den højere almindelig dannelse. Der var hverken i det demokratiske USA eller det standsopdelte Danmark ideelle forhold. Dog fremhævedes College of the City of New York, hvor undervisningen var gratis, og hvor man skulle have gået mindst et år i en offentlig skole. Ved andre colleges, hvor der skulle betales for undervisningen, havde man indrettet værksteder, hvor de studerende kunne tjene nogle penge. Ægte amerikanske foranstaltninger var Rovsings kommentar. (s. 140).

Kr. Rovsings bog gav en fyldigere og mere nuanceret skildring af de amerikanske skoler end C. J. Foghs bog 25 år tidligere. Men spørger man om virkningerne af hans studierejse,

synes svaret overvejende negativt, hvad enten det gælder for Røvsing selv eller for det danske skolesystem. Han havde nået en alder, hvor han havde lettere ved at møde det nye med forbehold frem for entusiasme. Forfatningskampen gjorde de følgende ti år til guldår også for skolepolitik. Det er først i 1890'erne, at der kan vises påvirkninger fra amerikansk pædagogik i den danske skole. Det var to kvinder, *Kirstine Frederiksen* (1845-1903) og *Hanna Adler* (1859-1947), der kom hjem med ideerne.

Kvindelig pædagog bragte amerikansk idé ind i det danske skolesystem

Fire gange var Kirstine Frederiksen i USA.¹³ Første gang allerede i 1871-72, hvor hun rejste sammen med sin mor. Fra 1877 havde hun to brødre derovre. De næste besøg var i 1887 og 1893. Det sidste besøg var i 1903, hvor hun blev syg og døde derovre. Familiebaggrunden var en del af forklaringen på de mange rejser, men hun fik indtryk med hjem, som havde betydning for hende som pædagog og kvindepolitiker.

Om den første rejse er der ikke noget vidnesbyrd. I 1887 var Kirstine Frederiksen med til

Den almindelige amerikanske Lærerforenings årsmøde i Chicago. I referatet til »Vor Ungdom« citerede hun udgiveren af *The American Teacher*: »Vor Undervisning er hverken tysk eller engelsk. Den er amerikansk; det er det 20. Aarhundredes Opdragelse. Det den vil er: være naturlig, praktisk, udviklende (developmental), hvormed menes en Modsætning til den gammeldags fyldende Undervisning, »the pouring in method«. Denne Methode er Studiet af Barnets Natur.«¹⁴

På Cork County seminarium i Chicago, ledet af Francis Parker fra 1883, mødte hun »det ikke ret vel oversættelige Motto: We learn to do by doing. Haandarbejdet har for denne Art Undervisning den største Betydning og bliver ogsaa plejet paa det ivrigste.« (s. 83).

I 1893 var Kirstine Frederiksen i USA i forbindelse med den store verdensudstilling i Chicago. Hendes tre bøger: »Anskuelsesundervisning. Haandbog for Lærere« (1889), »Den sorte Tavle. Vejledning i Kridttegning for Lærere« (1895) og »Amerikanske Undervisnings-eksperimenter« (1896) er skrevet på grundlag af indtrykkene fra de to rejser.

Centralt stod hendes omtale af Nature study. »Med et »studere« mener man at ordne og forklare de Iagttagelser, som Børnene ledes til at gøre saa vidt muligt paa egen Haand. For at de Smaa selv kan gøre Rede for, hvad de har set, lærer man dem at tale et Sprog, som man mener, falder dem mere naturligt end Ordet, nemlig Fremstillingen dels af Former (med Ler) dels af Farver.« (s. 20).

Senere kom »Færdighedsøvelser, som sætter Eleven i Stand til at gengive frit baade mundtlig og skriftlig og ved billedlig Fremstilling; endelig den indbyrdes Forbindelse mellem Fagene, som gør hele Skolearbejdet til et Stykke virkeligt Liv levet med de bedste Kræfter og varmeste Interesser, som Barnet raader over.«¹⁵

Kirstine Frederiksen, der var lærer ved Frederiksberg skolevæsen fremlagde sine synspunkter i »Pædagogisk Selskab« i 1891 og året efter har Frederiksberg skolevæsen givet plads til faget anskuelsesøvelser i 1. klasse med 1½ time om ugen. I fagbeskrivelsen hed det: »Skønt der ikke fordes gennemgaaet et bestemt Pensum i Anskuelsesundervisningen, og skønt der kun i Forberedelsesklassen anvendes særlige Timer til denne Disciplin, benyttes dog i alle Klasser Lejligheden, hvor denne tilbyder sig, til at udvide Børnenes Kendskab til deres nærmeste Omgivelser (Hjemmet, Byen, Landet, Skoven, Haven, Marken, Husdyr, Føde, Klæder, Næringsveje, Samfundsforhold o.s.v.) ligesom ethvert Fag paa sine første Trin saa vidt muligt behandles som Anskuelsesundervisning. Tegning med Kridt paa Væg-tavlen anvendes ved denne og beslægtede Discipliner saa meget som muligt.«¹⁶

Otte år senere blev anskuelsesundervisning obligatorisk i alle danske folkeskoler. Det skete med det Sthyrke cirkulære fra 6. april 1900.

Cirkulæret angav for de forskellige fag mål og fremgangsmåder samt opstillede forslag til timefordeling. Derved greb Kultusministeriet regulerende ind i folkeskolen. Hidtil havde det været de enkelte kommuner, der opstillede undervisningsplaner, men som det hed i cirkulæret: »Disse Autoriteter have for det store Flertals Vedkommende i rigtig Erkendelse af Lærerpersønlighedens Betydning for Skolegerningen overladt Sagen til Lærernes individuelle Skøn.« Men begrundelsen for cirkulæret er: »Under Folkeskolens stigende Udvikling og fremadskridende Organisation (maa der) tages det skyldige Hensyn ogsaa til den fornødne Enhed og Orden inden for Skolens Virksomhed.«

Faget anskuelsesundervisning eksisterede til folkeskoleloven 1937. I en gennemgang af fagets historie konkluderede Karl Rønne: »Faget opnåede afgjort ikke den forventede

placering. Ved isoleringen som et almindeligt skolefag blev det også afsporet fra sine oprindelige intentioner ... Anskuelsesundervisningen gled langsomt ud, men faget havde i høj grad medvirket til at anskuelsesprincippet vandt indpas i skolen med indførelse af illustrerede lærebøger, faglige plancher og genstande og materiel til regne- og danskundervisningen.«¹⁷

Kirstine Frederiksen havde i sin beretning fra sit 2. Amerika-ophold sukket over, at i Danmark – modsat USA – »bliver private Bestræbelser saa ofte kvalte af Vanens eller Rutinens sejge Modstand.«¹⁸ Men gennemgangen af faget anskuelsesundervisning fra Kirstine Frederiksens introduktion i 1889 til det kom ind i undervisningsplaner først i Frederiksberg 1892 og derefter for hele landet i 1900, viser, at reformideer kunne blive taget op og realiseret af skolemyndighederne. Som forklaring kan anføres først Kristine Frederiksens egen indsats. Den litterære kan lettest afdækkes i dag, bøgerne »Anskuelsesundervisning« (1889) og »Hjemstavnslære« (1900). Men hun har også virket ved sin egen undervisning, ved hverv som tilsynsførende for staten og ved mundtlige indlæg i den pædagogiske debat. Hun er vel den første kvinde herhjemme, der har påvirket den statslige skolepolitik. Femten år før kvinder fik valgret til rigsdagen.

Den anden forklaring er tiden. Den lange politiske dvaletilstand under forfatningskampen skabte et behov for reformer og allerede før det politiske systemskifte i 1901 var der fra Højre-ministeriers side en vis imødekommenhed.

Det første fælles gymnasium i Danmark efter studierejse i USA

Hanna Adler (1859-1947)

Hanna Adler¹⁹ uddannede sig til lærer og stilede efter at få sin egen skole. I 1885 bestod hun institutbestyrerindeeksamen og nogle år senere blev hun magister i fysik. Hun ønskede at piger og drenge skulle gå i samme skole og klasse. Ikke kun i de første år, som det var almindeligt i kommuneskolerne. I 1886 havde »Vor Ungdom« en artikel om en schweizisk fællesskole. Det var Augusta Fengers positive beretning om von Beusts fællesskole i Hottingen nær Zürich. Hanna Adler opsøgte Augusta Fenger for at få flere oplysninger inden hun rejste dertil.²⁰

I den pædagogiske debat blev fællesskolen diskuteret. Der blev fremsagt mange betænkeligheder ved, at drenge og piger gik sammen. Hanna Adler så først og fremmest fordele ved fællesskolen, men før hun gennemførte sin skoleplan, ville hun se fællesskolen i funktion og høre om de indvundne erfaringer. Derfor ville hun til USA. Som datter af en velhavende vekselerer var det muligt uden at skulle søge offentlig støtte.²¹ Hun fik af Herman Trier en introduktion til William T. Harris, US Commissioner of Education, derved fik hun lettere adgang til de skoler og pædagoger, hun ønskede at besøge. I september 1892 ankom hun til New York. Herfra gik rejsen til Buffalo, Chicago, Minneapolis, St. Paul, Boston, Washington, Baltimore, Philadelphia og igen til New York, hvorfra hun rejste hjem i februar 1893. Hendes rejseindtryk findes dels i brevene, hun sendte hjem, dels i artiklen »Fællesskolen i Amerika« (Vor Ungdom, 1894). Fra de vestlige stater havde fællesskolen bredt sig over det meste af USA. I øststaterne er der »stor Iver for at faa Fællesopdragelse indført«.

Hanna Adler var kommet til Amerika for at undersøge vanskelighederne og farerne, da fordelene ved fællesundervisningen altid havde været indlysende for hende. Hun spurgte sig

for hos lærere, bestyrere og skoleinspektører, men hun hørte ikke noget negativt. Det blev sagt hende: »Det er et Spørgsmaal, om hvilket vi slet ikke tale mere. Den Sag har staaet sin Prøve og ikke en eneste plausibel Grund kan gives for at vende om fra de fælles til de særkønnede skoler.«²²

Hun berettede videre: »Alle vegne talte de om, at Disciplinen langt lettere holdes god med Piger og Drengene sammen. De gjorde mig opmærksom paa det gode Forhold mellem Eleverne og paa Undervisningens Livlighed. I énkønnede Skoler er der ikke den stærke Meningsudvekslen, der i Amerika med Rette regnes for det væsentlige ved Skolen.« William Harris understregede, at undervisningen i fællesskoler »er den bedste, fordi man baade undgaar den mandlige Yderlighed, udelukkende Forstandsopøvelse, og den kvindelige Yderlighed, Udenadslæren.«²³

Både ud fra hendes opfattelse af, at karakteropdragelse var en vigtig opgave for skolen og ud fra hendes syn på kvindesagen, var det vigtigt for Hanna Adler at få startet fællesskolen i Danmark. Dog på sin Amerikarejse fik hun i Washington indblik i negrenes vilkår. Det var et chok for hende og hun skrev hjem: »Hvis ikke Skolen hjemme var nødvendig, blev jeg her og blev Negeragitator. Den Sag tager næsten Vejret fra Een.«²⁴

Sidst i februar 1893 var Hanna Adler igen i Danmark og i august samme år åbnede hun sin fællesskole ved Sortedamsdosseringen. Med hjem fra USA havde hun flere elev-venlige ideer: Korte lektioner, oftest 25-30 minutter. Ingen lektier i de små klasser. Til hver elev en pult, som kunne sættes op eller ned efter elevens højde. Store sorte tavler til kridttegning på de fleste vægge, »som kan benyttes samtidig af hele Klassen. Vi bruger den meget til Regning og Tegning; den giver Læreren et hurtigt Overblik over Klassens Arbejde«. Et stort bord med sand og vand til at fremstille bjerge og floder viste, at anskuelsesundervisningen var indført. »Enkelte Gange har Mikroskopet været brugt til Undersøgelse af Blod, Haar og Dele af Planter eller Dyr. Undertiden forlægges Undervisningen fra Skolestuen til Haven, bl.a. for at maale og tegne Huset.« I en time blev en ko ført ind fra Emdrup til demonstration. Moderne sprog kom tidligt ind i skoleforløbet. 5 engelsk-lektioner fra 3. klasse, hvor undervisningen foregik på engelsk, tysk fra 5. klasse med hovedvægt på at tale tysk, og fransk fra 7. klasse.²⁵

Hanna Adler fik fin søgning og opbyggede sin skole, hvor piger og drenge gik sammen fra børnehaven til 3.g. Hun koncentrerede sig om at skabe en god skole og ytrede sig sjældent i den pædagogiske debat. Dog ved omformningen af den lærde skole foreslog hun i december 1904 en fornyelse af gymnasielærernes pædagogiske uddannelse. Lærerhøjskolen skulle give den teoretiske undervisning, mens Metropolitanskolen med åremålsansatte lærere skulle sørge for den praktiske uddannelse. Hendes forsøg på at overbevise kultusminister J. C. Christensen om forslaget faldt uheldigt ud.

Det ministerielle cirkulære om anskuelsesundervisning blev fulgt op af to forlag. Her er det Poul Steffensens billede af malkningen som det rolige og overskuelige liv på landet. Over for den hastige og forvirrende tilværelse i hovedstaden (1902-03). Begge anskuelsestavler er gengivet efter original på Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

»Da jeg i December talte med Christensen-Stadil i 1/3 Minut om dette, kom han frem med to Anker imod det, hvor af den ene, at jeg var den eneste, der havde foreslaaet det er latterlig – som Anke betragtet – og den anden »at derved tvang man Kandidaterne til at søge til København« er ganske malplaceret, da Kandidaterne jo alligevel for deres faglige Uddannelses Skyld er nødt til at opholde sig i København, saa længe vi kun har Universitet i denne By«, skrev hun til sin svoger Herman Trier.²⁶

Hvad C. J. Fogh havde fremhævet ved de amerikanske skoler i 1854: verdsligt tilsyn, fællesskole for piger og drenge, forbud mod legemlig afstraffelse, demokratisk skole, matematik og naturfag tidligt i skoleforløbet og skoler med faglokaler, er i dag trivielt hverdag i den danske skole. Med amtskonsulenterne fra 1933 etableredes et verdsligt tilsyn. Fællesskolen kom sidst til København, for de kommunale skoler i 1946 og senere fulgte de sidste gymnasier med. Et forbud mod legemlig afstraffelse havde man i København fra 1952, mens forbudet for alle landets skoler kom så sent som i 1967, året før ungdomsoprøret. Demokra-

*Hanna Adler
1859-1947*

tiseringen af gymnasiet er en lang proces, hvor afgørende skridt blev taget i 1960'erne. Fagenes krav om egne lokaler blev fuldt opfyldt første gang ved bygningen af Grenå gymnasium i 1963.

Reformerne kom langsomt og gradvist, mere som tilpasning til en generel samfundsudvikling end som ideer, pædagoger – vendt hjem fra udlandet – fik sat i gang.

For tiden før 1900 er USA et meget fjernt land for danske lærere. Det er særlige omstændigheder, der bragte de fire her omtalte pædagoger til Amerika. Deres rejseindtryk satte præg på den pædagogiske debat, men det blev de to kvinder, der var i stand til at omsætte ideer til pædagogisk virkelighed.

Noter

Udgangspunktet for min artikel er *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, hvor Vagn Skovgaard-Petersen har skrevet om C. J. Fogh. Kr. Røvsing og Hanna Adler, mens Ellen Nørgaard har biograferet Kirstine Frederiksen.

1. Brev fra 15. marts 1852. Geog Forchhammers arkiv: Breve fra udlandet. Mineralogisk Museum, København.
2. Brev til Georg Forchhammer afsendt fra Hamburg 4. november 1853. Samlingen fik Fogh 200 rigsdaler for. Brev fra 29. september 1854.
3. »Om de gamle, engelske Latinskoler«, *Metropolitanskolens Aarsskrift* 1866, s. 60.
4. Chr. Buurs artikel i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, bd. 2, s. 377.
5. »Pædagogiske og kritiske Bemærkninger, foranledigede af d'Hrr Overlærer Krebs og Lefolii udgivne Skolepiecer«, 1861, s. 28.
6. »Om de gamle, engelske Latinskoler«, *Metropolitanskolens Aarsskrift* 1866, s. 68f.
7. *Pædagogiske og kritiske Bemærkninger* ..., 1861, s. 35f.
8. *Fædrelandet*, 17. december 1862. Den øvrige del af indlægget blev bragt 18. og 19. december 1862.
9. *Tidsskrift for Philologi og Pædagogik* IX, 1870, s. 46 og 51f.
10. Johannes Helms (1828-1895), rektor for Borgerdydskolen, Christianshavn.
11. Med fra USA bragte Fogh også sit forslag om et offentligt støttet folkebiblioteksvæsen. Se Helge Nielsens artikel: »Kiøbenhavn vilde kunne lære meget af Poughkeepsie. C. J. Foghs biblioteksforslag fra 1854 og dets amerikanske baggrund«, *Bibliotekshistorie* II, 1988.
12. Foruden sin beretning: »Besøg i de amerikanske Skoler« udgav Kristen Røvsing anonymt en mere kritisk skildring: »Træk af Livet i Amerika. Breve fra en dansk Rejsende«, 1874 bl.a. med et kapitel »Om Mændenes Underkuelse« ifølge H. Ehrencron-Müller: *Anonym- og Pseudonym-leksikon*, 1940, s. 256. Henvisningen er givet i Christian Borberg og Jens Damm: *Amerika utopia?*, 1982, s. 122.
13. Grundlaget er Karl Rønnes to artikler: »Folkeskolens orienteringsfag« og »Kirstine Frederiksen. Pionerpædagog og foregangskvinde« i *Årbog for dansk skolehistorie*, 1972 og 1982.
14. *Vor Ungdom*, 1887, s. 487.
15. *Amerikanske Undervisningseksperimenter*, 1896, s. 60.
16. *Frederiksberg kommunes skolars undervisningsplan* 1892.
17. *Årbog for dansk skolehistorie*, 1972, s. 87.
18. *Vor Ungdom*, 1888, s. 76.
19. Grundlaget er Frk. H. Adlers *Fællesskole 1893-1918*, 1918 og Hanna Adler og hendes skole, 1959.
20. Det var ikke alle, der tog positivt imod omtale af udenlandske skoler, der var anderledes. Ved et møde om schweiziske skoler i Det pædagogiske Selskab i 1881 lød en kommentar: »Et saadant Land, hvor Borgmesterens og Proletarens Barn sade paa Skolebænk sammen, kunde vi Intet lære af.« Citat fra Hans Kyrre: *Det pædagogiske Selskab gennem Hundrede Aar*, 1920, s. 192.
21. Rejsen varede fra 22. august 1892 til 29. marts 1893 og kostede 5753 kr. svarende til højeste rektorårsløn dengang ifølge Vagn Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati*, 1976, s. 103.
22. *Vor Ungdom*, 1894, s. 105f. De følgende citater er fra samme artikel.
23. Som supplement kan henvises til den norske Kirsten Amalie Hagens indtryk fra fællesskoler 1900: Om lærerne, der foretrak drengene og udnytter »den ejendommelige tålmodighed, som piger ofte besidder uden at gøre sig det klart og bare sidder der og hører efter« ifølge Adda Hilden og Anne-Mette Kruse (red.): *Pigernes skole*, 1989 citeret efter anmeldelse af Helle Askgaard i *Gymnasieskolen*, 1990, s. 637. Bibliotekar Georg Krogh-Jensen (1892-1968) skrev sin disputats om emnet i 1922 (*Über das Problem der Koedukation*).
24. Brev til moderen citeret efter Jens Vibæks artikel: »Hanna Adlers ungdom« i *Hanna Adler og hendes skole*, 1959, s. 69. Som eksempel på hvor forskelligt negrenes vilkår kunne opleves citeres professor ved Polyteknisk læreanstalt E. Sunesons kommentar til Coney Islands boder med negre som kastemål: »Naar der samtidig var flere, drevne

- Kastere, kneb det for ham, og Bolden kunde ramme ham lige i Issen, men Negrene er jo tykskallede«, fra *Minder fra en Amerikarejse*, 1916, s. 22.
25. *Skoleprogram* fra 1893 og 1895, artikel i *Politiken* 7. september 1893 (citeret efter *Hanna Adler og hendes skole*, 1959, s. 69) og *Frk. Adlers Fællesskole 1893-1918*, s. 23. I sin lærestab havde Hanna Adler to, der kendte USA ved selvsyn: Engelsklærer Clara Tybjerg (1864-1941), der var kommet hjem efter to år ved særundervisningen (*Kraks Blaa Bog* 1934) og naturhistorie- og religionslærer Augusta Fenger (1844-1931), som var tre gange i USA bl.a. på besøg hos sin bror, kirurgen Chr. Fenger, Chicago. Det var Augusta Fenger, der med sin artikel i 1886 havde sat Hanna Adler i gang med at hente inspiration i udlandet. (Augusta Fenger: *Erindringer*, 1932).
26. Brev 15. februar 1905 med afskrift af forslaget. Herman Triers privatarkiv. RA.